

Írások egy könyvről

Wass Albert, Erdély és a magyar nacionalizmus – kritika szemszögből*

Nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy Ágoston Vilmos Wass Albert-könyve (valószínűleg csak így fogják emlegetni munkáját) régen esedékes volt, és liberális, baloldali antinacionalista szempontból pedig identitáspolitikai jelentőségű is. A szinte megállíthatatlanul burjánzó Wass Albert-kultusz közepette felettébb időszerű volt a szerző vállalkozása: Wass Albert munkásságának kritikája nacionalizmusa felől tekintve. Elvégre, bármilyen abszurd is ez, az író hívei őszintén hiszik, hogy versei és regényei nemcsak kiemelkedő esztétikai értéket képviselnek és igazán „magyarok”, hanem a kisebbségekkel, a más nemzetekkel szembeni türelmet, megértést és a humanizmust is hirdetik. Éppen ezért az életműben a nemzeti kizárólagosság eszméjének feltárására koncentrálok, egyúttal annak néhány irodalmi-esztétikai kérdését is vizsgáló munka azzal a reménnyel kecsegtethet, hogy a kritikai tudományosság segítségével megkezdődhet ennek a mítosznak a dekonstruálása.

Ehhez Ágoston, tudományos munkánál meglepően, keretes szerkezetet választott. Az észak-erdélyi katonai bevonulás felidézésével kezd (1. fejezet), zárásként pedig, a magyar és a román hadsereg hivatásossá alakulása kapcsán, egy lehetséges katonai konfliktusra kérdez rá (5. fejezet). Az elméleti megalapozás a 2. fejezetben következik. Itt az igazságfogalom lehetséges változatait értelmezi, rámutatva, hogy csak a közmegegye-

* ÁGOSTON Vilmos: *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatásokért Közalapítvány, Budapest, 2007. 398 p.

zésen alapuló igazság hozhat tartós megbékélést a konfliktusban álló csoportok között. A 3. fejezetben Doru Munteanu munkásságát mutatja be, majd ezt követi a leghosszabb rész, a Wass Albert életútját és műveit vizsgáló 4. fejezet. Ez kilenc alfejezetre oszlik, amelyek önmagukban is felérnek egy-egy korábbi fejezettel, s ezek közül némelyeket még tovább tagol.

Ágoston Vilmos vizsgálódásainak kiindulópontja a konszenzusos igazság szükségessége. Úgy értékeli, hogy a nemzeti képzeletvilágában elfogadott, a nemzeti mitológiára épülő abszolút és morális alapú igazságfogalom, amelynek nevében egy-egy nemzet szimbolikussá transzformálva és kisajátítja a földrajzi teret, kibékíthetetlen ellentétekhez vezet. Felhívja a figyelmet arra, hogy a saját nemzetet kizárólag pozitívan, a másik nemzeteket negatívan beállító „igaz” történelem magyar és román esetben is azonos módon konstruálódik, lényegük nem a különbség, hanem az azonosság. Kizáró jellegűek, s ezért Ágoston olyan igazságfogalmat szorgalmaz, amely a közösségek tagjai közti folytonos megállapodás eredménye, egyfajta konstruktivista igazság.

Mindezek alapján lényegében sikerrel mutatja be Wass Albert nacionalizmusát, és közben rámutat a szerző munkásságának irodalmi-esztétikai-művészeti hiányosságaira is. Líráját giccsesnek és epigonkodónak, képzavarokban tobzódónak minősíti. Prózaí műveit inkább nemzeti tartalmuk, a bennük megfogalmazódó sztereotip ábrázolások alapján veszi sorra és értékeli, de esztétikai kifogásait ezek kapcsán is számtalan példával támasztja alá. Wass Albert nacionalizmusát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy munkássága a nemzeti alapon kisajátított térszemlélet jegyében fogant, s a magyarok szupremáciáját hirdeti Erdély mitikussá emelt világában. Román és zsidó alakjai rendszerint negatív figurák. Az előbbieket adekvát élete a paraszti sors egy patriarkális közösségben, és mindegyik esetében elveti a társadalmi mobilitás, a felemelkedés lehetőségét.

Nagy kérdés azonban, hogy vajon nem vállalt-e túl sokat Ágoston Vilmos? Nem csupán azért, mert könyvének egyik lényeges ígéretét, a nemzeti képzelet és a nemzeti kizárólagosság azonos tudati-gondolati és ideológiai struktúráinak bemutatását a nacionalista román és magyar irodalomban és a két – alapjában elfogadható, csak sajnos kevésbé illusztrált megállapításának megfelelően – azonos, de éppen ellenkező ellenségképet felrajzoló nacionalizmus lényegi egyezését nem sikerül kellőképpen hangsúlyoznia. Legalább ilyen lényeges az is, hogy Wass Albert életművének elemzése és történeti, eszmetörténeti összefüggésekbe helyezése is hiányos marad.

Ami az első problémát illeti, Doru Munteanu munkásságának és műveinek bemutatása messze nem azonos súlyú, mint a mű döntő részét

kitevő Wass Albert-elemzés. A román szerzőnek 22 oldal (!) jut a közel 360 oldalas értekező részből, míg Wass Albertnek 250-nél is több. Persze ez megmagyarázható lenne azzal, hogy a román szerzőt mára szinte elfeledték (Ágoston Vilmos nem találta az irodalmi lexikonokban sem), illetve azzal, hogy (Ágoston megállapítása szerint) Romániában éppen a nacionalista irodalom és képzeletvilág tudományos dekonstrukciója zajlik. Ettől azonban ez a néhány oldal nem tudja ellenpontosítani a Wass Albertről szóló részeket, és éppen arra nem képes, amire a szerző szánta: bemutatni, hogy a nacionalista képzeletvilág, a tér nemzetiesítése és kizárólagos birtoklásának igénye ugyanúgy működik mindenhol, és ennek egyként áldozatul eshet magyar és román. Ráadásul Ágoston meg sem próbál segíteni ezen; hosszú Wass Albert-elemzése során nem él a visszautalás, az explicit párhuzamba állítás lehetőségeivel, mindössze a rövid záró elmélkedésben hívja fel a figyelmet a két eszmevilág lényegi azonosságára. Ekkorra azonban az olvasó már régen el is feledkezett mindarról, amit Doru Munteanu munkásságáról olvasott. Így aztán, bár egy ilyen terjedelmű munka esetében ehhez bátorságra van szükség, mégis azt kell mondanom, hogy jobb lett volna, ha a szerző – akár a Wass Albert-elemzések „kárára” is – alaposabban foglalkozott volna (esetleg mindjárt több) román irodalmi művel.

Más jellegűek a problémák a kötet lényegi részét jelentő Wass Albert-elemzésekkel. Bár az eddigi szakirodalmat kevésbé jellemző kritikus hozzáállás önmagában is figyelemre méltó – hiszen komoly irodalomtörténeteket is óvatosságra késztetett Wass Albert kultusza –, jól ismeri az életművet és az életutat, a kényes kérdésekben pedig (például a népbíró-sági eljárás és ítélet kérdésében) kiegyensúlyozott az álláspontja, az elemzési módszerek és mindenekelőtt azok szöveggé formálása már messze nem illethető ilyen pozitív jelzőkkel. Sőt, bármennyire tanulságos is a kötet, nekem mégis az volt az érzésem, hogy az igazi elemzés elmaradt.

A problémákat három pont köré lehet csoportosítani. Az első az elemzés módszere és módja. Ágoston Vilmos hosszú idézeteket rövid, inkább csak problémafelvilágító kommentárokkal kíséri, igaz, a fejezetek végén kísérletet tesz az összefoglalásra is. A második probléma a történeti kontextus hiányos, olykor tévedésekkel terhelt, esetenként a szakirodalmat félreolvasó felrajzolása. A harmadik pedig az: ha valaki a nemzeti ideológia vizsgálatára vállalkozik, az nem hagyhatja el a nacionalizmuselméletek és -történet áttekintését. Egy (részben magyar) ideológiai és eszmetörténeti „segédlet” segíthetne elhelyezni és értelmezni Wass Albert munkásságát, megadhatná az elemzőnek és az olvasónak a szövegek értelmezéséhez szükséges fogalmakat. Ezt nem pótolhatják az első két fe-

jezet Ágoston Vilmoshoz méltóan jól megírt esszéisztikus részei sem, különösen, hogy az elemzéseknél nem csatol vissza hozzájuk.

Az irodalomelméleti eszköztár hiányossága felvethető az első probléma, a művek elemzése kapcsán is. Bár egyetértek Ágoston Vilmossal abban, hogy Wass Albert munkásságát leginkább a giccs „esztétikai” kategóriájában lehet értelmezni, a kötet szövegéből ez csak nagyon áttételesen derül ki. (Emellett, jóllehet a munka bibliográfiája tekintélyes, mégis hiányzik belőle Bíró Bélának Wass Albertet ugyancsak a giccs fogalma segítségével értelmező esszéje a *Magyar Narancsból*, illetve később *A Hétből*.) Az idézetek sikeresen demonstrálják ugyan az író rossz stílusát, erőltetett népieskedését, tobzódó képzavarait, epigonkodását, de a rövid kommentároknak sokszor nincs súlya, és megfelelően bevezetett fogalmak nélkül értelmezőerejük is kérdéses.

Mindezeken túl több lényeges, részben irodalomszociológiai kérdés is megvilágítatlan marad. Bár a 76–77. oldalon Ágoston kísérletet tesz az irodalom és a nacionalizmus összefüggéseinek felvázolására, de kimarad egy nagyon lényeges elem, a társadalmi hatásmechanizmus fontos láncszeme. Közép- és Kelet-Európában a 18–19. század óta az író az elsődleges nemzetépítő értelmiségi, akinek legfontosabb feladata éppen a nemzet öntudatra ébresztése. Ez a társadalmilag is akceptált szerep (melynek szakirodalma meglehetősen terjedelmes, elég itt csak Niederhauser Emil munkáira utalni) az, ami az irodalmat a nacionalizmus kiemelt terepévé teszi (nem mellékesen ez alapozza meg az Ágoston által is említett irodalmi transzilvánizmus, egy nyilvánvalóan politikai eszme létét is). Másik, az előbbivel összefüggő probléma, amely az Ágoston által felidézett szövegek alapján világosan kirajzolódik Wass Albert munkásságából is: az olvasónak a fikcióhoz való viszonya, illetve az író szerepe. Ahogy azt a kötet kellőképpen illusztrálja, Wass Albert olyan sztereotip világot rajzol fel, amelyben különböző csoportkarakterológiák (nemzeti vagy éppen társadalmi, mint az arisztokrácia) meghatározóak, illetve amelyben a történelem „jókra” és „rosszakra” oszlik. Wass azonban ezzel nem teremt fikcionális világokat, de a közös történelmi tudást sem egészíti ki vagy írja felül. Egyszerűen csak a meglévő, egy bizonyos körben általánosan elfogadott, rendkívül leegyszerűsítő és a saját nemzetet felmagasztaló „történelmet” beszéli el. Wass ebből a szemszögből nézve nem is író, hanem egyszerűen csak „regős”, a nemzeti „emlékezet” ébren tartója. A közös tudás (román kegyetlenkedések, magyar tolerancia, zsidókkal szembeni előítéletek stb.) előadása (esetleg némi átstilizálással) és az író hagyományos nemzeti szerepe egymást erősítve működtetik a művek hatásmechanizmusát.

Problematikus a munkában a történeti kontextus megrajzolása, különösen a két világháború közötti időszakra és az 1940 és 1944 közötti periódusra vonatkozóan. Hiába hasznos az első fejezetnek az észak-erdélyi bevonulást követő zsidóellenes intézkedésekre vagy a német–olasz tisztí bizottságra vonatkozó része, történeti szemmel ki kell jelenteni: a szerzőnek csak csekély rálátása van az 1940 és 1944 közötti Észak-Erdély történetére. Ennek egyik oka, hogy szinte alig használja a politikatörténet és a kormányzati szervek forrásait; ahol teheti, a hadsereg anyagaiból dolgozik. Holott Észak-Erdély visszacsatolása után az országrész berendezését a politika szabta meg. Ez a politika sok kérdésben nem igazán különbözött a hadsereg által proponálttól, viszont éppen ezért az erre vonatkozó források használata nagyobb súlyt adna Ágoston megállapításainak is. Az 1940. október 18–19-én Kolozsvárott tartott, számos lényeges kérdést (zsidókérdés, nemzetiségi politika, földreform, telepítések, ortodox templomok lerombolása stb.) tárgyaló erdélyi értekezlet terjedelmes jegyzőkönyve kiválóan alátámaszthatná az állításait. Nem is szólva arról, hogy már ez a terjedelmes dokumentum is, benne meghatározó erdélyi magyar politikusok felszólalásaival, segíthetné abban, hogy ne olvassa félre az eddigi történeti szakirodalmat, amikor Bárdi Nándor terjedelmes tanulmányának a visszacsatolás utáni nemzeti ideológiára vonatkozó megállapításait értelmezi (63–64.). Ágoston némileg ellentmondásos olvasatában Bárdi – jóllehet az észak-erdélyi magyar politikai elit szerepét hangsúlyozza abban, hogy a korszakban egy magyar szuprematista ideológia dominált – önfelmentő és felelősségátíró lenne, hiszen a visszacsatolásokat a német megszállásig pozitívnak tartja, és kiemeli az erdélyi politikusok szerepét a zsidó értelmiségiek megmentésében.¹ Ezzel szemben Bárdi tanulmányának egyik eredménye éppen egy másfél évtizedes történeti legenda (útjára bocsátója Tibori Szabó Zoltán apologetikus füzetkéje *Teleki Béla erdélyisége* címmel), az Erdélyi Párt humanista erdélyiségének dekonstruálása, amikor rámutat arra (és ezt Ágoston Vilmos is észreveszi), hogy számos kérdésben (további revízió, románokhoz fűződő viszony, telepítési politika stb.) a nemzeti konfrontáció alapján politizáltak. Politikai nézeteik így igencsak közel estek Wass Albertéihez, aki akkori munkáiban, úgy tűnik, a leginkább elfogadott ideológiához igazodott.

Általában is elnagyolt a korszak történetének váza, nem egy esetben sommásak az ítéletei. A két világháború közötti erdélyi magyar arisz-

¹ BÁRDI Nándor: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltozása, 1940–1944. In: CZOCH Gábor–FEDINECZ Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. TLA, Budapest, 2006. 237–292.

tokráciáról kutatások hiányában szinte semmit sem tudunk, így arról sincs világos képünk, miként illeszkedett be Nagy-Romániába, az ottani arisztokráciával milyen kapcsolatokat ápolt. Ebből azonban nem következik, hogy valóban perifériára szorult volna. Még Wass Albert életében is vannak arra utaló jelek, hogy az arisztokraták mélyebben betagozódtak az új keretek közé, mint azt Ágoston Vilmos feltételezi. Hiszen Wass – a kötetben idézett önéletírásai szerint – nemcsak egy arisztokrata elit alakulatban katonáskodott, hanem a román király fővadászmestere (nem mellesleg egy korábbi magyarországi román nagybirtokos család, a Mocsnyiak sarja) megbízásából a Kárpátok vadállományának felügyelője is volt, ami nem kirekesztettségről tanúskodik.

Az Erdélyi Párt képviselőit ugyan valóban a miniszterelnök javaslatára hívták be a magyar Országgyűlésbe, de köztük azok domináltak, akik már a kisebbségi korszakban (sőt nem egy esetben már 1918 előtt is) politikai és közéleti szerepet játszottak Erdélyben, s az erdélyi politikára meglehetősen nagy befolyásuk volt. Felettébb sommás a pártlap, az *Ellenzék* antiszemitának bélyegzése. Ez a lap 1940-től 1944-ig fokozatosan jutott el az antiszemitizmus széles körű propagálásáig (igaz, a téma már jóval a német megszállás előtt fontossá vált), miközben a szintén a párt vezetői közé tartozó, 1942-től behívott képviselő, Nyíró József vezette másik kolozsvári napilap, a *Keleti Újság* már kezdettől fogva a legprimitívebb sztereotípiáknak adott teret (bűnügyi rovata szinte másról sem szólt, mint a zsidó bűnözés illusztrálásáról). Olykor félre is olvasa forrásait, mint Zathureczky Gyula „Egyetlen út!” című vezércikkét az 1944. április 29-i számból (338–339.), amelyet elsődlegesen antiszemitának értelmez. Pedig Zathureczky ebben az írásában nem a zsidóellenes intézkedések miatt tekinti határvonalnak a német megszállást, hanem azért, mert szerinte lehetőséget adott az egységes, magyar nemzeti alapon álló kormánypárt megteremtésére, a nyilasoktól a Magyar Élet Pártján át az imrédystáig és az Erdélyi Pártig. Ez az egyetlen út.

Legalább ennyire kérdéses a zsidóság sorsához való viszony kiemelése. A szerző szándéka szerint ez nyilvánvalóan a román és a magyar nemzeti kizárólagosság lényegi azonosságát igazolná, hiszen a két ideológia a harmadik félhez ugyanolyan módon viszonyul. Ágoston azonban mintha nem találna igazán helyet művében ennek a problémának, nem is tárgyalja összefoglalóan, a Wass Albert antiszemitizmusával foglalkozó alfejezet mellett még számos helyen értekezik erről hosszabban vagy rövidebben. Viszont a kötet felborult egyensúlya, a román irodalmi anyag pusztán illusztratív szerepe miatt a probléma taglalása arra szorítkozik, hogy egyre csak Wass Albert antiszemitizmusára utal. Így éppen

az nem lesz világos, hogy a nemzeti kizárólagosság nem csupán kirekeszti a zsidókat, hanem ez a kirekesztés le is leplezi az állítólagos toleranciát és humanizmust. Hiszen milyen humanista az, aki zsidóellenes, és a legképtelenebb antiszemita sztereotípiákat fogadja el? Nem is szólva arról, hogy a zsidók sorsának ilyen kiemelése néha értelmetlen megállapításokhoz vezet, mint például a kiegyezéstől az első világháborúig tartó befogadó nemzeti politika, amely azonban a nem zsidó nemzeti-segek szemszögéből egészen másként festett.

Problémát okoz a nemzet- és nacionalizmuselméletek hiánya, Wass Albert nacionalizmusának elhelyezése azok koordináta-rendszerében. Ez hiányzik talán leginkább a kötetből, hiszen így mindaz, amit Wass Albertről, a nemzeti képzeletről és a nemzeti alapon kisajátított térről megtudunk, önmagában állva marad. Pedig az idézett szövegek világosak és egyértelműek. Jelzik, hogy mind Wass Albert, mind korabeli méltatói el tudták helyezni magukat a nacionalizmus „történetében”. Hiszen már az Ágoston által idézett (336.) Milotay István is leírja: Wass Albert a liberális nacionalizmussal a népies (*völkisch, Blut und Boden*) nacionalizmust helyezi szembe írásaiban. (Nem mellékesen erre már szintén felhívta a figyelmet Horváth Sz. Ferenc *A Hétk*ben megjelent, Ágoston által azonban nem felhasznált írásában.) Ez a nagyon lényeges megállapítás felettébb hiányzik Ágoston Vilmos következtetései közül, holott azokkal egybeesik, sok mindent megmagyarázna, és persze a műben nem említett sok, fontos paradoxont is felvillantana.

Amint az az idézett szövegekből is kiderül (és ezeknek az elemeknek jelentős részét Ágoston is kiemeli Wass értékelése kapcsán), a *völkisch* nacionalizmus a faji eredetre, a sors- és vérközösségre helyezte a hangsúlyt. Elvetette az asszimiláció lehetőségét, viszont a nemzeti egység követelményeként fogalmazta meg az alacsony státusú csoportokkal, mindenekelőtt a nemzetfenntartónak tartott parasztsággal való szolidaritást, kiemelésüket a szegénységből, hogy elláthassák feladatukat a nemzeti organizmuson belül. Az osztályharc, a társadalmi konfliktus helyett (kivéve persze a nemzetből eltávolítandó idegeneket) harmonikus közösséget rajzolt fel, amelyben mindenki vállalja az organizmus működtetéséből ráháruló feladatokat, mindenki tudja a helyét és feladatát. Mindez, főként a szolidaritás, de részben a nemzeti összezárkózás is, közelebb hozta a baloldali eszmék képviselőihez is; részben ennek eredménye volt az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. Másfelől viszont Wass elvei élesen szemben álltak a liberálisnak minősített eszmékkel, valójában azzal az elgondolással, hogy a nemzetiségek az asszimiláció és az egyéni jogok biztosítása folytán azonosulhatnak a magyar nemzettel. Wass Albert és

eszmétársai ezt a fajta nacionalizmust az 1918-as összeomlás egyik okozójának tartották. Úgy vélték, hogy a liberális nacionalizmus túlzottan is állami eszközökkel próbálta meg biztosítani a magyar szupremáciát, elhanyagolva a társadalom megszervezését, miközben a nemzetiségek társadalmilag szervezték meg magukat, és sorra hódították el a magyarság „hadállásait”. Ráadásul a „liberális” felfogás olyan célt tűzött maga elé, ami eleve megvalósíthatatlan: az asszimilációt. Ezzel szemben a kisebbségi magyarok, éppen az állam elvesztése miatt, rákényszerültek az önszerveződésre, ezért a visszacsatolás után immár példát és modellt kínálhatnak az egész nemzet társadalmi átalakulásához.

Ez az értelmezés lehetőséget adna az egyszerre „toleráns” és románellenes Wass Albert paradoxonának feloldására is. Hiszen a kiindulópont alapján egyértelmű: a románok nem asszimilálhatóak, ezért ezt nem is érdemes célul kitűzni. (Ez lenne a tolerancia.) Ugyanakkor magyar földön csak a magyar szupremácia érvényesülhet, más nemzetnek itt nincs helye. Így aztán a románok számára nem marad más, mint elfogadni egy premodern állapotot, egyfajta etnikai skanzent, amelyben megőrizhetik folklorisztikus jellemzőiket. Nem mellesleg ez megint megegyezik a korszak erdélyi magyar politikájának ideológiájával, illetve Wass Albert által is osztott patriarkális románképével.

A magyar–román konfliktus „feloldásának” lényegében ezzel megegyező tartalmú másik megoldását is kínálja Wass Albert: a visszatérést a természetbe. Ahogy az előző gondolatmenetben az egyik fél, a románság lényegében lemond a modernitásról és vele a nacionalizmusról (tehát a nemzetté szerveződés igényéről), úgy ebben az esetben is a modernitás elvetése képes a konfliktust megszüntetni. A természet egyfajta premodern, társadalom és nemzeti közösség nélküli állapot, ahol egyének érintkeznek, de közösségek nem. Amikor munkáiban a természet az ember fölébe kerekedik, ez felülírja a román–magyar konfliktust.

Végül Ágoston Vilmos még egy lényeges eszmétörténeti problémafelvetését kell kiemelni: a kétféle – a magyar és a demokratikus – transzilvanizmus koncepcióját. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a transzilvanizmus nem 1918 után született meg, hanem már az első világháború előtt. (K. Lengyel Zsolt ezt nevezi proto-vagy ótranszilvanizmusnak.) Ugyanakkor 1940 után leginkább azok képviselik a szuprematista (vagy „magyar”) transzilvanizmust, akik nem sokkal korábban még másként értelmezték azt, más elemeket helyeztek előtérbe (például az Ágoston Vilmos által is idézett Tamási Áron – 226.), miközben a kétféleként értelmezett ideológiából sok minden megfeleltethető egymásnak. Ez pedig felveti azt a kérdést, hogy vajon nem az 1920-as

évek első fele a kitérő, a terelőút egy alapján a magyar Erdély megteremtését és vele a magyar szupremáciát szolgáló ideológia történetében?

Lezárásként nem hagyhatom szó nélkül a kötet egyéb hibáit sem, különösen azért, mert Ágoston – megalapozottan – bírálja a Wass-életmű szerkesztőit, amiért áhítatos tiszteletüktől vezérelve a kiadás során nem hajlandók a legelemibb szerkesztői munkára sem. Ehhez a határozott ítélethez képest azonban bántóan sok szerkesztési hibával találkozhatunk Ágoston kötetében is. A teljesség igénye nélkül: a *szertint* után a könyvben következetesen vessző áll; a Carol-erődítmény magyar elnevezése Károly-vonal (21.); Románia volt külügyminisztere Grigore Gafencu és nem Cafencu (29.); Killinger nem miniszter volt, hanem Németország bukaresti követeként „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter”, amely diplomáciai rang (41.); 1947. augusztus elsején, másfél évvel a köztársaság kikiáltása után a magyar királyi igazságügy-miniszter biztosan nem küldött átiratot a külügyminiszternek (60.); Corneliu Zelea Codrescu, a Vasgárda alapítója valójában Corneliu Zelea Codreanu volt (85.), amint később helyesen szerepel is szövegben; D. Domanovszky magyar történész minden bizonnyal Domanovszky Sándor (95.); Száraz György biztosan nem írt választ Ion Lăncranjan 1982-ben megjelent könyvére 1976-ban (92., ez visszatérő hiba): az *Egy furcsa könyvről* 1983-ban jelent meg, 1976-ban a kötetben szintén említett *Egy előítélet nyomában* látott napvilágot; az 1918-as balázsfalvi nemzetgyűlés nyilvánvalóan gyulafehérvári (101.); Aradot 1944-ben nem visszavonuló, hanem ellentámadást folytató magyar csapatok foglalták el (300.); a Klebelsberg családnévét következetesen Klebersbergnek írja (például 333.); a román *profesioniști* szót a hadsereggel összefüggésben szerencsésebb lenne professzionisták helyett hivatásos katonáknak fordítani (362., 370. l.); ahogy a *românizare* sem romanizálás, hanem románosítás (41.). Nem szerencsés emellett a források közlésének módszere. Nem világos, hogy Ágoston miért nem igazítja a mai változathoz a helyesírást; miért nem használja ismert román személyek román nevét (például a magyar forrásokban említett Hatiegan Emil és Hatiegan János valójában Emil Hațieganu és Ion Hațieganu ismert kolozsvári román közéleti személyiségek – 43.); miért nem adja meg a forrásokban szereplő, nem közismert személyek szerepét, feladatát (50–51., a német–olasz tisztí bizottság ülésének egyik jegyzőkönyve); és végül mikor és miért közli a települések nevét két nyelven, és mikor csak egyen.

Ágoston Vilmos munkája időszerű vállalkozás, amelynek számos tagadhatatlan erénye van; mindennek előtt a Wass-életmű vizsgálata a nacionalizmus tükrében, valamint az, hogy megkísérli ráirányítani a figyelt

met a román és a magyar nacionalizmus alapvető gondolati-ideológiai struktúráinak lényegi azonosságára. Ez utóbbi tekintetben az „erdélyi” irodalom kétségtelenül jó összehasonlítási alap lehetne. A jól olvasható könyv ugyanakkor hiányérzetet kelthet az olvasóban; ennek megszűntetése további munkákra marad.

Egry Gábor

Kultusz és ellenkultusz?

Ágoston Vilmos Wass Albert és Doru Munteanu „művészetéről” írott könyvét felfokozott elvárásokkal veheti kézbe az olvasó. Végre egy jó ízlésű, a szépirodalom és az irodalomkritika iránt is elkötelezett, a Szekuritáté által egykor „magyar nacionalistaként” zaklatott, tárgyilagos és morálisan is feddhetetlen értelmiségi néz szembe kötetnyi alapossággal a „kisajátított tér” magyar és román vonatkozásban is allergikusnak tekinthető kérdéskörével.

A szerző valóban irigylésre méltó tárgyilagossággal és alapos tényismerettel veti össze a magyar és a román „nemzeti képzelet” produktumait, s mutatja ki, hogy ezek egymás *tökéletes tükörképei*. Kezdetben csupán az okozhat hiányérzetet, hogy a nemzeti képzeletet Ágoston pusztán a szélsőséges nacionalizmus, azaz a nemzeti egyoldalúság és agresszivitás képzeletvilágával látszik azonosítani, a „nemzeti” és a „szélsőségesen nacionalista” között nem látja szükségét semmiféle különbségtételnek. Annak ellenére sem, hogy a *nemzeti konfrontáció* ideológiájával a *nemzeti kompromisszumok* politikáját szeretné szembeállítani. Az utóbbihoz azonban szintén *nemzeti képzelet* szükségeltetik, még ha annak egészen más természetűnek is kell mutatkoznia (lásd Kohl és Mitterand *közös főhajtását a verdueni harcmezőn a közös áldozatok előtt*).

A nacionalisták – írja – „azt keresik, hogy kié az »igazság«? Ez azt a látszatot kelti, mintha az igazságot egyoldalúan birtokolni lehetne. De az igazság igen elvont és bonyolult fogalom. Azt is mondhatnánk: fikció. Ez még inkább igaz a történelmi, jogi, vagy erkölcsi igazságra vonatkozó irodalomra. A jog ugyanis nem »az igazságra« épül, hanem arra a kompromisszumra, amelyet a felek (társadalmi erők, csoportok, pártok, hatalmak) kialakítanak egy bizonyos időben, és ezt egy olyan tárgyalási minimumként fogadják el, amelyet aztán jobb szó híján »törvényes igazságnak«, vagy megállapodásnak neveznek el. Ezért a – jogi, történelmi, filozófiai, etikai stb. – »igazságot« koronként újra kell al-

kotni. Újból és újból létre kell hozni az igazság kompromisszumát. Ha elfogadjuk azt, hogy az igazság mindössze egy megegyezésen alapuló fikció, akkor közelebb jutunk ahhoz is, hogy a »történelmi igazságot« is fikciónak tekintsük, és azt mondjuk, hogy a felek (ellentétes törekvésű nemzetek, népek, gazdasági csoportok) időről időre megegyeznek bizonyos alaptények elfogadásában, amelyeket »történelmi igazságként« fogadnak el. Ebből kiderül, hogy az igazság relatív, korhoz kötött, és állandóan újabb és újabb egyeztetésre ösztönöz.

A fenti gondolatmenet igen lényeges eleme, hogy a felek *egyeztetnek*. Mi van abban az esetben, ha a felek nem óhajtanak egyeztetni? A válasz egyszerű: akkor nincsen igazság. Akkor gyűlölet van, rombolás, pusztítás, terrorizmus, háború. Évszázadokon keresztül sokan feltették a kérdést: mi vezet a konfrontatív helyzetekhez, az igazság nélküli, a kompromisszum keresése nélküli összecsapásokhoz? Mai szemmel nézve úgy látjuk, hogy nem a különböző igazságok ellentéte, hanem a mindkét oldalról, azonos intenzitással kisajátított igazság ideológiája: a *hasonlóság* az oka a konfliktusoknak. Ezért a kisajátított ideológiai (történelmi, nemzeti, vallási stb.) igazságokban nem azt kell keresni, ami elválasztja ezeket egymástól, hanem, hogy miben hasonlítanak egymásra: módszereik, céljaik, vagy akár a stílusuk. Mert a kisajátított igazságok ellentétes táborainak megszállottjai nagyon is hasonlóak és mindnyájan ugyanazt a megoldást közvetítik híveik felé: a másik fél megsemmisítésének indulati tudati érveit.” (68.)

A kompromisszum szükségességének *elvi* tételezésével, még ha érvényét az erőviszonyok, a cáfolhatatlan tények, illetve az alapértékek (emberi és kisebbségi jogok) tiszteletben tartása jelentősen be is határolhatja, csak egyetérteni lehet. A kérdés az, hogy a tételt a szerző a konkrét elemzések során, azaz *gyakorlatban* hogyan tudja majd érvényesíteni? Engem az elemzések sajnos inkább a kételyek, mintsem az egyetértés irányába mozdítottak el. Vegyük sorjában.

Az első probléma az, hogy a bécsi döntés – ha elvonatkoztatunk az ideológiai háttértől – éppen ilyen kompromisszumnak tűnik. A magyarok megkapják Erdély magyar többségűnek nyilvánítható részét, de a románok is megőrizhetik a túlnyomóan román többségű (ráadásul gazdaságilag messze jelentékenyebb) területeket. Ráadásul a németek és az olaszok azért veszik rá a románokat és a magyarokat a kompromisszumra, hogy a háborús összecsapásnak elejét vegyék.

Hogy ez a „kompromisszum” (amelyet Ágoston is kölcsönös engedményeken alapuló kompromisszumnak tekint) utólag miért mégis elfogadhatatlan?

Erre kétféle érvet lehet fölhozni.

Az egyik szerint azért, mert a kompromisszumot a tengelyhatalmak eleve katonai nyomással kényszerítették ki, s mivel katonai hatalmuk összeomlott, ismét a másik oldal katonai hatalmára alapozott kényszermegoldásnak kellett „igazsággá” billennie. De mert ez ismét valódi kompromisszumok nélkül, és román részről ismét csak megkérdőjelezhetetlen „igazságként” következik be, az érv meggyőző ereje tovább gyengül, az aktus automatikusan a másik fél „igazságát” is „legitimálja”. Csakis azt a meggyőződést ültetheti el benne, hogy egyetlen megoldás létezhet: a katonai. Ezt csakis a nemzeti „igazságra” lehet alapozni.

A másik érv szerint – s én magam mindig is ennek a híve voltam – a bécsi döntés azért elfogadhatatlan, mert a területek ide-oda csatolgatása soha nem megoldja, hanem éppenséggel kiélezi a nemzeti ellentéteket. Igaz, ez az érv a trianoni „megoldás” ellenében is felhozható. Azaz a nemzetiségi kérdéseket eredetileg is a Monarchia, illetve a magyar vagy a román állam föderalizálásával kellett volna rendezni. Ha akad hozzá magyar partner, egy ilyesfajta megoldásnak még a Monarchiában is számosan lehettek volna román hívei. Legalábbis egy ideig. Csakhogy nem akadt. A magyar politika mindig is csak a *kisebbségek elmagyarosításának* türelmesebb (liberális) vagy türelmetlenebb (konzervatív, később „forradalmi”) módzatai között volt hajlandó válogatni, s miután egyik sem járhatott sikerrel, a magyar, olykor a korszellemtől is segítve, legalább a megmaradt országterületen teremtett fait accomplit. Az országban ma már gyakorlatilag nincsenek kisebbségek. Mára, ha ezt a példamutatónak aposztrofált „megoldást” a maga részéről el szeretné kerülni, a romániai magyarság számára nem maradt más kiút, mint a román politikai elitet képessé tenni arra, amire a magyart nem lehetett: a kisebbségek hosszú távú létének és létjogosultságának elismerésére. Az ország valamiféle föderalizálására. Ennek ma – az Ágoston által is érzékelt trendek jegyében – tényleg meglehetnek az esélyei.

Aki azonban ebben az esélyben nem hisz, mert – amint azt Ágoston szintén jelzi – a román politikát az enyhülés jelei ellenére még mindig mélyen áthatja a nemzeti türelmetlenség – ne feledjük: az Ágoston által elrettentő példaként elemzett Doru Munteanut kollégái rossz írónak, de továbbra is „jó románnak” tartják, amennyiben őt választják a Román Írószövetség Brassói Fiókjának elnökévé –, s a nemzetközi közösség sem a tényleges kompromisszumokat, inkább a látszattmegoldásokat támogatná (lásd Koszovó), a bécsi döntés mint tényleges „kompromisszum” elutasításában ma is csak „nemzetárulást” láthat.

A második kérdés a zsidó–magyar viszony, illetve Wass Albert antiszemizmusának kérdése. Egyfelől semmiképpen sem tekinthetjük a holokauszt történeti valóságát valamiféle „kompromisszumos igazságkérés” tárgyának. Másfelől a zsidó és az antiszemita argumentáció között maga a szerző sem látja azt a rokonságot, amelyet a román és a magyar között kimutat. A tanulmány nem ismer olyan zsidó szerzőt, akinek a művein a Wass antiszemizmusával való *hasonlóságot* szemléltethetné. Hogy azért-e, mert (amint azt az antiszemiták állítják) a jelenlegi világhatalmi viszonyok által a magyar társadalomra kényszerített „kompromisszum” ez idő szerint magát a kérdésfelvetést is kizárja, vagy azért mert tényleg nincs ilyen szerző Magyarországon, arra a tanulmány nem tér ki.

Pedig a kérdés lényegbevágó.

Mert ha a nacionalizmusok egymást generálnák, ahogyan az a lényegi hasonlóság tételéből következik, akkor a lényegi hasonlóságnak zsidó–magyar viszonylatban (lényeg szerint: a többség–kisebbség vonatkozásában) is jelentkeznie kéne. Hogy nem jelentkezik, az egyebek között arra is utal, hogy a kisebbségi nacionalizmus soha nem hozható azonos nevezőre a többséggel. A többségi erőszak ellen védekező, s mindig a toleranciára, a demokratikus értékekre, az együttélés lehetőségére apelláló, azt „önként” elfogadó kisebbség és a nyíltan intoleráns, kizárólagos és az együttélés lehetőségét is tagadó többség nacionalizmusa soha nem lehet azonos egymással. Még akkor sem, ha – Erdélyre vonatkoztatva – a viszonylatok többszörösen megcserélődnek, s emiatt össze is mosódnak. A formális hasonlóságok dacára egészen más a jelentése a két világháború közötti kisebbségi magyar nacionalizmusnak és a „magyar világbeli” többség magyar nacionalizmusának, ahogyan más a monarchiabeli román nacionalizmus és a romániai többség nacionalizmusának természete is. Wass problémája éppen az, hogy ő az emigrációban az erdélyi magyarság ismételt kisebbségivé válása nyomán is „többségi” marad. Ebből azonban az is következik, hogy a lényegi hasonlóság tétele az itt megfogalmazott egyértelműséggel csak a többségi nacionalizmusokra érvényes. A dolgot azonban ezt a különbségtételt is elmulasztja.

A harmadik probléma a Wass-életmű esztétikai értéke. A szerző módszere azonban itt is következetlen. Wass – Ágoston hipotézisével ellentétben – nem azért rossz író, mert elfogult, hanem – szépíró gyanánt – azért „elfogult”, mert nem képes jó íróvá válni. A *Farkasverem* tanúsága szerint – kétségtelen elfogultságai dacára – lehetne akár jó író is. És korántsem állna példa nélkül a világirodalomban, elég, ha Ferdinand Celine-re (leghíresebb műve az *Utazás az éjszaka mélyére*), Knut Hamsunra (egyik leghíresebb műve a *Pán*), vagy a modern filozófia legna-

gyobb alakjára Martin Heideggerre utalunk. (Az utóbbi személyét ráadásul máig tartó szakmai kultusz is övezi.) De utalhatnánk Herbert von Karajanra és másokra is. És ugyanaz érvényes a másik oldalon Romain Rollandra, Louis Aragonra, Maxim Gorkijra, József Attilára, Déry Tiborra és másokra, akik (egész munkásságuk alatt vagy annak bizonyos periódusaiban) nem kisebb mértékben kötelezték el magukat a 20. század másik emberellenes irányzata, a kommunizmus mellett.

Egy remekmű megalkotásához a szerzőnek – az adott vonatkozásban! – mindenképpen túl kell emelkednie elfogultságain. Ezt annál inkább megteheti, mert a konkrét szerző és a mintaszerző személyisége soha nem azonos. A *mintaszerző* a – magánemberként (esetleg) elfogult és/vagy ellenszenves – *konkrét szerző* pusztá *szerepe*, ő az, aki a regény *narrátorát* – a fikció tényeihez igazodva (tehát soha nem önkényesen) – megalkotja, a háttérből az elbeszélés műveletét irányítja, s a szövegbe beépíti azokat a fikciószigálokknak nevezett jelzéseket, amelyek az olvasót a mű befogadásának folyamatában eligazítják. (Mindig úgy, hogy közben bonyolult feladványokkal is szembesítenek bennünket.)

Ha igazi művészről van szó, a szerző politikai elveit és a műben érvényre jutó „ideológiát”, amely a saját egyéniséggel rendelkező narrátor „sajátja”, semmiképpen sem lehet összemosni. Ilyesmire legfeljebb a dilettánsok esetében van lehetőség, akik éppen a miatt nem válhatnak igazi művésszé, mert a konkrét szerző, mintaszerző és narrátor szerepeinek különbözőségét és kölcsönhatását (tehát az epikus szöveg működésmódjait) nem érzékelik, s ezért folyton és egy az egyben „magukat” (önnön idealizált, a nyilvánosság számára túlszinkelt énünket) mesélik el. Az igazi művész fasizmussal, illetve kommunizmussal való összefonódása az életmű hitelét ugyanúgy nem kérdőjelezheti meg, mint ahogyan Villon verseinek értékét sem áshatják alá a költő életrajzának nem mindig felemelő mozzanatai.

Shakespeare *Velencei kalmárja* is könnyűszerrel antiszemita műnek lenne minősíthető, mégsem az, s egyszerűen azért nem, mert Shakespeare túl nagy művész ahhoz, hogy az alapvetően ironikus bosszút kieszelő zsidó cselekedeteiben ne lássa meg az emberi motívumokat. Shylockot Shakespeare – kora zsidóellenes elfogultságai dacára is – minden megalázott kisebbség reprezentánsává emeli. Wass Albert azonban nem eléggé erőteljes tehetség ahhoz, hogy a háború alatt beszerzett kognitív disszonanciáin felülemelkedjen, hogy – az Egyesült Államok szabadabb légköre által tovább mélyített – román-, illetve zsidófóbiáját műve nyersanyagává idegenítve a magyar szélsőjobb tragédiáját hitelesen megformálhassa. Ehelyett folyton áttételességükben is guszztustalan önfelmentési manő-

verekkel traktál bennünket. Így aztán művei – normális körülmények között – aligha tarthatnának igényt szélesebb körű olvasói érdeklődésre.

A Wass probléma lényegét ezért – negyedszerre – nem Wass Albert személyisége, még csak nem is román- és zsidóellenessége adja, hanem azok a *magyarországi körülmények*, melyek Wass zavaros bölcselkedéseit a „hitelesség” látszatában mutathatják fel, s az az *olvasóközönség*, mely a Wass-művekhez fogható giccses ömlengésekben gyönyörűségét lelheti.

Sajnálatos módon Ágoston Vilmos a kérdésnek ezt a vonatkozását is csak érinti. Ő főként azt szeretné bizonyítani – s ehhez nincs szüksége túl sok leleményességre –, hogy Wass gyűlöli a románokat és a zsidókat, s Erdély egészének Magyarországhoz való visszacsatolására törekszik. *Ezenfelül* még rossz író is.

Pedig annak a bizonyítása, hogy Wass rossz író, merőben fölöslegesen tenné a románok és a zsidók elleni gyűlöletének és irredentizmusának bizonygatását. Ez esetben ugyanis művének semmi közéleti jelentősége nem lehetne. A valódi probléma az, hogy mégiscsak van! S ez az, amivel a szerzőnek – és a magyar irodalom- és politikatudománynak – elkerülhetetlenül szembe kéne néznie.

De annak a (kétségtelenül helytálló) állításnak a *bizonyítása*, miszerint Wass rossz író, ismét csak sok kívánnivalót hagy maga után. Ágoston főként Wass stílusának fogyatékoságait emeli ki, azt, hogy szövegei telides-tele vannak nyelvhelyességi hibákkal, nyelvjárási elemekkel, archaizmusokkal, román jövevényszavakkal és germanizmusokkal. Ezen az alapon azonban a modern és a posztmodern magyar próza és líra remekműveinek egy jelentős részét is kiutasíthatná az irodalomból. Gondoljunk Parti Nagy Lajos szövegeinek „égbekiáltó” magyartalanságaira. Csakhogy Partinál ezeknek világos esztétikai funkciójuk van. Wass esetében azt kellene bizonyítani, hogy az ő magyartalanságai nem a valódi művészet, hanem a giccs szolgálatában állnak. Ez a bizonyítás azonban jobbára elmarad.

A regények is stílustalanságuk, felületességük, érzelgősségük és főként nacionalizmusuk, illetve idegenellenes elfogultságaik miatt minősülnek művésztleneknek. Ezek az elemek azonban önmagukban akár költői művek nyersanyagává is válhatnak (gondoljunk Sárbogárdi Jolán édelgéseire). Sajnos Ágoston értékítéleteit az irodalomtudományi szaknyelv felszínes ismerete, elemzési módszereinek kezdetlegessége, szövegeinek nyelvi lazasága erősen relativizálja.

Az intertextualitást többször is az utánérzés és a plágium jelentésében használja. Fogalmazása is gyakran pongyola. Nem ritkák az olyan mon-

datok, mint hogy „...megegyeznek bizonyos alaptények *elfogadásában*, amelyeket »történelmi igazságként« *fogadnak el* [kiemelés tőlem – B. B.]” (68.). A „fals jurnalt”, „fiktív napló” vagy „álnapló” helyett „hamis naplónak” fordítja és a „hamisat” az „őszinte” ellentéte gyanánt értelmezi (103.). A költeményt „az érzelmek, gondolatok leírása, megjelenítése” gyanánt definiálja (206.). A „hangsúlyos” helyett a határozott névelő „kihangsúlyozott” használatáról beszél (195). A „történet... történik...” nála (232.). Néha az elemzések is túlfeszítettnek tűnnek: akkor is az arisztokrata *szerző* hangját hallja ki a szövegből, amikor nyilvánvaló, hogy a zsidó apa *szereplői szólamába* pusztán a fia által kiszemelt lány arisztokrata szüleinek a szintén *szereplői szólama* szüremkedik be (236.). Szerinte Wass „Nem a *stilisztikai leírással*, hanem a nemzeti szenvedéssel akarja meghatni az olvasóit” (244.), de nehéz elgondolni, hogy a „stilisztikai leírással” hogyan lehet meghatni? Az iskolázatlan funtinelli boszorkánynak azt rója fel, hogy „nem csak magyarul tud, de nyelvjárásban is beszél”, bár egyértelmű, hogy a havasi környezetben, ha megtanult magyarul, csakis valamelyik nyelvjárást sajátíthatta el (305–306.). Az összefoglaló fejezet a következő mondattal indul: „Wass Albert prózájának eszményített szereplőire jellemző a tekintélyelvű személyiség leírása.” Mintha Wass hősei azzal szórakoznának, hogy – nem tisztázott módon – tekintélyelvű személyiségeket „írnak le”. (320.) Mindezt szóvá sem tennők, ha Ágoston nem főként a stílusra, illetve a nyelvhelyességre próbálná alapozni a Wass-művekre vonatkozó értékítéleteit.

Kifogásaink persze mit sem változtatnak azon a tényen, hogy a Wass-líra és -próza túlnyomó része tényleg émelyítő giccs. Ez a megállapítás azonban ismét visszavezet az alapkérdéshez: mi a Wass-kultusz voltaképpeni alapja? Mitől érezheti úgy a történelmi és irodalmi kérdésekben tájékozatlan (mert mindkét szakma által rettenetesen magára hagyott) magyar olvasó – még a magasan kvalifikált értelmiség egy része is –, hogy Wass Albert igenis irodalom? Hogy a románok és zsidók szájába adott románygűlölet és antiszemizmus elfogadható elbeszélői technika? Hogy Wass szövegei önnön (tiltott) gondolatait szólaltatják meg?

Aligha járhatok messze az igazságtól, ha úgy vélem, hogy a magyarázat – az úgynevezett nemzeti oldal híveinek („közismert”) elfogultságai mellett – az önmagát demokratikusnak aposztrofáló szociálliberális tábor (kevésbé közismert) elfogultságaiban gyökerezik. Abban a tényben, hogy ez a tábor is elutasít mindenféle ideológiai kompromisszumot. Ágoston bevezetőbeli szavaival: maga sem hajlandó „egyeztetni”. Igazság helyett tehát Magyarországon is csak „igazságok” létezhetnek. S ezek évről évre kizárólagosabbakká válnak.

Hogy csak egyetlen példát említsek: a magyar nyilvánosságnak máig nem sikerült eldöntenie, hogy Buda 1945-ös bevétele „felszabadulás” volt, vagy „megszállás”. Mindkét fél ragaszkodik a maga egyoldalúan elfogult értelmezéséhez. Kompromisszumról – magyarán annak elismeréséről, hogy az egyik is volt és a másik is – szó sem lehet. Ami már önmagában is riasztó.

Emlékeztetőül: Ágoston már a bevezetőben fölveti: „Mi van abban az esetben, ha a felek nem óhajtanak egyeztetni? A válasz egyszerű: akkor nincsen igazság. Akkor gyűlölet van, rombolás, pusztítás, terrorizmus, háború. Évszázadokon keresztül sokan feltették a kérdést: mi vezet a konfrontatív helyzetekhez, az igazság nélküli, a kompromisszum keresése nélküli összecsapásokhoz? Mai szemmel nézve úgy látjuk, hogy nem a különböző igazságok ellentéte, hanem a mindkét oldalról, azonos intenzitással kisajátított igazság ideológiája: a *hasonlóság* az oka a konfliktusoknak.”

Maga Ágoston is úgy véli, hogy ez a helyzet nem csupán a nemzeti, de a jogi, filozófiai, politikai igazságra is érvényes. „A jog ugyanis nem »az igazságra« épül, hanem arra a kompromisszumra, amelyet a felek (*társadalmi erők, csoportok, pártok, hatalmak*) kialakítanak egy bizonyos időben, és ezt egy olyan tárgyalási minimumként fogadják el, amelyet aztán jobb szó híján »törvényes igazságnak«, vagy megállapodásnak neveznek el.” [Kiemelés tőlem – B. B.]

Ennek ellenére föl sem merül benne, hogy Wass népszerűségének magyarázata talán mégiscsak a magyarországi és határon túli magyar *társadalmi erők, csoportok, pártok, hatalmak* kompromisszumképtelenségében rejlene. Hogy a Wass-kultusz nagy valószínűséggel arra a „nemzeti” konfrontációra alapoz, amely Magyarországon a kulturális és az állampolgári nemzet híveit növekvő szenvedélyességgel állítja szembe egymással. Wassnak ugyanis nem csak a „nemzetet” kulturális közösségnek tekintő politikai táborban van *kultusza*. A „nemzetet” állampolgári közösségnek tekintők körében is dühöng az *ellenkultusz*. A markecolás kultúrája – amikor is a szembenálló táborok egymás szemétként katorászva kaparják össze a mindennapit – Magyarországon általánosnak tűnik.

Ez a feltevés azonban nem új. Másutt és máskor én magam is megfogalmaztam már. „Wass Albert élete és munkássága ugyanis kitűnő lehetőséget szolgáltat arra, hogy a mai Magyarországon a politikai hatalomért vetélkedő táborok egymás érvrendszerait ismét »megfellebbezhetetlenül« diszkvalifikálják, egymást kényelmesen liberál-bolsevikoknak, illetve hungaro-fasisztáknak bélyegezzék. Wass Albert háborús

bűnösként való bevádolása és elítélése, amerikai kvázi-rehabilitációja, az emigrációban elért állítólagos sikerei és a kommunista diktatúra esztendeiben a magyar nyilvánosságból való száműzése »ragyogóan bizonyíthatják« úgymond a kommunista diktatúra magyarság- és kultúraellenességét, kitűnő példa gyanánt szolgálhattak arra, ahogyan a zsidó lobby a magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotóját is évtizedekre kiradírozhatta a nemzet emlékezetéből.

A másik oldalról Wass Albert kultusza és olvasottsága »ragyogó bizonyíték«-ul szolgálhat a magyar népesség »jól ismert« nacionalizmusára és antiszemizmusára, arra, ahogyan a magyar nacionalizmus ma már egy »hungaristát« is példamutató demokratává, a román elnyomás elleni tiltakozás hőségévé kozmetikázhat.”

A kötet olvasása nyomán sajnos ismét úgy érzem, ez a kutatás – a szerző román–magyar vonatkozásban tanúsított párját ritkító tárgyilagos-sága és józansága ellenére is – többet árthat Wass Albert tárgyilagos megítélésének, mint amennyit használhat. Éppen azért, mert úgy véli: az ellenkultusznak kell „használnia”. Kultusz és ellenkultusz azonban egymást feltételezik és éltetik.

Változatai azoknak az „igazságoknak”, amelyek Ágoston kritériumai szerint sem igazságok.

Bíró Béla